

Ἐλένη Πολίτου-Μαρμαρινοῦ - Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης
(ἀποσπάσματα)

Ἀφηγηματικὴ Τεχνικὴ στὸν Παπαδιαμάντη

(Πολίτου-Μαρμαρινοῦ Ἐλ., 1996, «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης», [παρουσίαση-ἀνθολόγηση]: ΑΑ.VV., Ἡ παλαιότερη πεζογραφία μας. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ὡς τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο πόλεμο, Ἀθήνα: Σοκόλης, τόμος Ε΄ [1880-1900], σελ. 130-133:144,145)

Ὅλες οἱ ἱστορίες στὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη διαδραματίζονται στὴ σύγχρονη μὲ τὸν συγγραφέα πραγματικότητα πού ταυτίζεται μὲ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του. Ἡ σύνδεση τοῦ χρόνου τῶν ἱστοριῶν μὲ τὸν χρόνο μιᾶς ἀντικειμενικῆς, ἐξωτερικῆς πραγματικότητας γίνεται φανερὴ ἀπὸ τὸ πρῶτο κιόλας διήγημα μὲ τὴν παράθεση συγκεκριμένης, σχεδόν, χρονολογίας [...].

Ἰδιαίτερη καὶ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις σημαντικὴ κατηγορία συγκροτοῦν τὰ διηγήματα, στὰ ὁποῖα ὁ ἀφηγητὴς παρουσιάζει σὲ πρῶτο πρόσωπο τὴ δική του ἱστορία ἢ μιὰ ἱστορία ὅπου ὁ ἴδιος εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς κεντρικοὺς ἥρωες [...].

Ὅσα συγκροτοῦν τὴν ἀφήγηση στὰ «πρωτοπρόσωπα» αὐτὰ διηγήματα δὲν διαδραματίζονται πιά ἀπλὰ καὶ μόνο στὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦν κομμάτι τῆς ζωῆς του. Δὲν εἶναι λοιπόν, παράξενο τὸ ὅτι τὰ διηγήματα αὐτὰ ἔχουν χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τὴν κριτικὴ «αὐτοβιογραφικά» καὶ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἀντληση πληροφοριῶν ἢ τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων πού ἀφοροῦν τῇ ζωῇ τοῦ συγγραφέα τους, ἐρωτικὴ καὶ μὴ, τὴν προσωπικότητα, τὸν ψυχισμό ἢ τὴ δοκιμασία τοῦ ἠθικοῦ του κόσμου. [...].

Ὁ τόπος ὅπου διαδραματίζονται οἱ ἱστορίες τοῦ Παπαδιαμάντη, μὲ ἄλλα λόγια τὸ σκηνικὸ μέσα στὸ ὁποῖο ξετυλίγεται ἡ δράση τῶν διηγημάτων του, εἶναι κατὰ πρῶτο, βέβαια, λόγῳ ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς του, ἡ Σκιάθος, «νησὶ ἑλληνικὸ», ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀθήνα, δευτέρῃ του πατρίδα, ὅπου ἔζησε «ὑπὲρ τὸ ἥμισυ τῆς ζωῆς του» [...]. Οἱ δύο λοιπόν αὐτοὶ τόποι τῆς διηγηματογραφίας του συνθέτουν μαζὶ μὲ τὸ χρόνο της, τὸν βιωμένο χωρὸχρόνο, ἀπ' ὅπου ὁ συγγραφέας ἀντλεῖ διαρκῶς τὸ προκειμενικὸ ὕλικό του.

Τὴν Σκιάθο ὁ Παπαδιαμάντης περιγράφει ἀπὸ κάθε δυνατὴ πλευρὰ καὶ μὲ τόσο πιστὸ καὶ ἀναπαραστατικὸ τρόπο, ὥστε ὁ ἀναγνώστης του εἶναι σχετικὰ εὐκόλο νὰ ταυτίσει τὸ σκηνικὸ πολλῶν διηγημάτων μὲ τὰ πραγματικὰ σκιαθίτικα τοπία. Τὰ τελευταῖα παρουσιάζονται στὸ κείμενο ἄλλοτε πανοραμικά, ἀπὸ ἕναν ὑψηλότερο ἢ μακρύτερο σημεῖο θέσης. [...] καὶ ἄλλοτε μὲ μεγεθυντικὴ καὶ σχεδὸν φωτογραφικὴ ἐστίαση σὲ

χαρακτηριστικές λεπτομέρειες [...].

Κάθε τι από τους έξωτερικούς αλλά και τους έσωτερικούς σκιαθίτικους τόπους και χώρους αξιοποιείται από τον συγγραφέα για τις διαφορετικές κάθε φορά σκηνογραφικές ανάγκες του διηγήματος και όλα τα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα και τὰ ὀνόματά τους: Τὸ λιμάνι καὶ τὸ χωριό, τὰ νησάκια καὶ οἱ ὄρμοι, οἱ ἀμμουδιές καὶ οἱ βράχοι, τὰ βουνὰ καὶ οἱ ρεματιές, τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ξωκκλήσια, τὰ σπίτια, τὰ μαγαζιά τοῦ λιμανιοῦ καὶ οἱ ταβέρνες, τὰ κοιμητήρια καὶ οἱ καλύβες τῶν βοσκῶν, οἱ κῆποι καὶ οἱ σπηλιές. Εἰδικὰ ἡ θάλασσα, στοιχεῖο ἀναπόσπαστό του νησιοῦ καὶ τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων του, εἶναι ἐπίμονα καὶ μὲ ποικίλους τρόπους παρούσα [...].

Παράλληλα μὲ τὴν ἀκινητοποίηση τοῦ χρόνου βαίνει, στὸ τυπικὸ παπαδιαμαντικὸ διήγημα, καὶ ἡ ἔλλειψη ἔντονης καὶ φανερῆς δράσης. Αὐτὸ ὀφείλεται εἴτε στὸν ἀσήμαντο ἢ καὶ ἀνύπαρκτο μύθο [...]

Εἴτε στὴν ἐσωτερικέυση τῆς δράσης καὶ τὴν ἀντικατάστασή της μὲ «γεγονότα» τοῦ ψυχικοῦ βίου πρὸς ὄφελος τῶν χαρακτήρων [...].

Οἱ ἥρωες καὶ οἱ ἡρώιδες τοῦ Παπαδιαμάντη, πράγματι, ἀντὶ νὰ δροῦν, παραδίδονται συχνὰ στὶς σκέψεις καὶ τὶς ἀναμνήσεις τους, στοχάζονται γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ παρελθόν τους, ἀποκαλύπτοντας ἀόρατες ψυχικὲς διεργασίες πὺ διαγράφουν μιὰ ἔντονη ἐσωτερικὴ ἀλλαγὴ, ἀποτέλεσμα τῆς σταδιακῆς τους συνειδητοποίησης καὶ αὐτογνωσίας [...]. Μὲ τὴν τεχνικὴ αὐτὴ τὸ παπαδιαμαντικὸ διήγημα διαψεύδει τὶς προσδοκίες γιὰ κίνηση μέσα στὸ χρόνο πὺ δημιουργεῖ τὸ ρεαλιστικὸ πεζογράφημα, ὑποχρεωμένο νὰ «ἀφηγηθεῖ μιὰ ἱστορία», καὶ δίνει ἀντίθετα στὸν ἀναγνώστη τὴν ἐντύπωση μιᾶς στοχαστικῆς στάσης, μέσα στὸν χρόνο, μὲ τὴν ὁποία, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὸ λυρικὸ ποίημα, ἀποτυπώνεται ἓνα βίωμα ἢ ἀποκαλύπτεται μιὰ ψυχικὴ κατάσταση.

Τὴ στατικότητα τοῦ διηγήματος ἐνισχύει καὶ ὁ τρόπος παρουσίας τοῦ σκηνοῦ μὲ τὶς χαρακτηριστικὲς ἐκτενεῖς παπαδιαμαντικὲς περιγραφές πὺ ἀναστέλλουν τὴ δράση. Ἡ λειτουργία τῶν περιγραφῶν αὐτῶν, στὶς ὁποῖες ἐκδηλώνεται μὲ ὅλη τῆς τὴν ἔνταση ἢ ποιητικότητα τῆς παπαδιαμαντικῆς γλώσσας, δὲν περιορίζεται στὴ μετάδοση τῶν ἀναγκαίων ρεαλιστικῶν πληροφοριῶν γιὰ τὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦν, κινοῦνται καὶ δροῦν οἱ χαρακτήρες. Οἱ περιγραφές ἐπιτελοῦν καὶ μιὰ λειτουργία ὀδηγητικὴ γιὰ τὸν ἀναγνώστη, ὥστε νὰ συλλάβει τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ διηγήματος. Αὐτὸ γίνεται δυνατὸ κάθε φορὰ πὺ τόποι, τοπία ἢ ἐξωτερικὲς εἰκόνες, ἐπειδὴ περιγράφονται μὲ τρόπο ἀφαιρετικὸ ἢ μεταφορικὸ πὺ ὑπογραμμίζει τὴν ἀναλογία τους μὲ κάτι ἄλλο, ἀνάγονται τελικὰ σὲ σύμβολα ποιητικά [...].

Σὲ ἄλλες περιπτώσεις πάλι μιὰ ἐξωτερικὴ εἰκόνα τῆς φύσης περιγράφεται

ρητά ἢ ὑπαινικτικὰ μὲ βάση τὴν ἀναλογία πρὸς τὴν ψυχικὴ κατάσταση τοῦ ἥρωα, ἀποκτᾶ δηλαδὴ τὴ λειτουργία «ἀντικειμενικῆς συστοιχίας», πού ἔδωσε στὴν εἰκονοποιία του ὁ Συμβολισμός.

Ἡ γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη

(Πολίτου-Μαρμαρινοῦ Ἐλ., 1997, «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης», Ἡ παλαιότερη πεζογραφία μας. Ἀπὸ τὶς ἀρχές ὡς τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο πόλεμο, Ἀθήνα: Σοκόλης, τόμος ΣΤ', σελ. 135-136)

«Ἡ γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι, κατὰ τὸν Ἄγρα, “ἡ τελευταία ἀνθησις τῆς καθαρεύουσας στὰ ἑλληνικὰ γράμματα”. Θησαυρισμένη ἀπὸ “ἀπανωτὰ στρώματα παιδείας” (κατὰ τὸν Ἐλύτη) -τὸν Ὅμηρο καὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, τὰ Ἱερὰ Γράμματα, τοὺς Πατέρες καὶ τοὺς ὑμνογράφους τῆς Ἐκκλησίας, τὸ δημοτικὸ τραγούδι- καὶ δοκιμασμένη στὴ μετάφραση Εὐρωπαϊῶν κλασικῶν, τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἀκριβολογεῖ καὶ νὰ κυριολεκτεῖ, γιατί πολὺ ἀπεχθανόταν “χυδαίαν ἀκυριολεξίαν γυναιῶν τινῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ ὄχλου”. Ὁ λεξιλογικὸς του πλοῦτος τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπιλέγει κάθε φορὰ τὴν καταλληλότερη λέξη. [...] Τὴν ἀκριβολογία τοῦ ἐπίσης ἐξυπηρετεῖ, καὶ μαζί μ’ αὐτὴν καὶ τὴν ἀληθοφάνεια καὶ τὴν πειστικότητα τῶν ἱστοριῶν του, καὶ ἡ βαθιὰ γνώση τοῦ φυσικοῦ λαϊκοῦ προφορικοῦ λόγου, ὅπως φανερῶνεται στὴν ἀποτύπωση τῶν διαλόγων, τὴ σχεδὸν φωνογραφικὴ, μὲ τὸν ἐπιτονισμό, τὶς παύσεις καὶ τοὺς δισταγμούς τους [...], στὴν υἰοθέτηση τῆς “οἰκείας φράσης” τῶν ἀφηγητῶν [...], στὴ χρήση σκιαθίτικων ιδιωματισμῶν [...], στὴ φυσικὴ, τέλος, ἐνσωμάτωση τῆς ἰδιολέκτου τῆς ἐργασίας».

Ὁ παπαδιαμαντικὸς νατουραλισμὸς

(Πολίτου-Μαρμαρινοῦ, 1997, «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης», Ἡ παλαιότερη πεζογραφία μας. Ἀπὸ τὶς ἀρχές ὡς τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο πόλεμο, Ἀθήνα: Σοκόλης, τόμος ΣΤ', σελ. 136-137)

«Ἡ ἀντλησις τοῦ περιεχομένου τῶν διηγημάτων του ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, τὴν ὁποία γνώριζε καλὰ ὡς αὐτόπτης μάρτυρας, ἢ πιστὴ ἀναπαράστασή της ὕστερα ἀπὸ προσεκτικὴ καὶ ἐκ τοῦ σύννεγγυς παρατήρησις, οἱ ὑποθέσεις- σκηνές ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς ὑπαίθρου, οἱ ἥρωές του, “ἓνας λαὸς ἀπὸ δουλευτάδες καὶ χασομέρηδες”

(σύμφωνα με τὸν Παλαμᾶ) μετὰ τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τὶς δοξασίαι καὶ τὴν θυμοσοφίαν τοὺς -υπόστρωμα πλούσιολαογραφίας καὶ κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας- ὅλα αὐτὰ συνέβαλαν ὥστε ὁ Παπαδιαμάντης νὰ χαρακτηριστεῖ ἀμέσως ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τοῦ “ἠθογράφος” καὶ νὰ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ θεωρεῖται, μαζί μετὰ τὸν Καρκαβίτσα, “κορυφαῖος ἐκπρόσωπος τοῦ ἠθογραφικοῦ διηγήματος”. Ἢδη ὅμως ἀπὸ τὸ 1898 ὁ Παλαμᾶς ἐπισημαίνει μετὰ ὀξύδερκεια ὅτι ἡ ἠθογραφικὴ δύναμις χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη “γιά ξετύλιγμα κοινωνικῶν θεμάτων καὶ καυτηρίασμα τῆς ἀνθρώπινης ἀσχήμιας”, διακρίνοντας ἔτσι τὸν κριτικὸ ρεαλισμὸ τῆς παπαδιαμαντικῆς διηγηματογραφίας ἀπὸ τὸν ἡπιο ρεαλισμὸ τῆς μετὰ τὸ 1883 ἠθογραφίας, μετὰ τὴν ὁποία ὑπηρετήθηκε τελικὰ μιὰ ἰδεολογία ρομαντικὴ πρὸς ἐνίσχυση καὶ ὑπογράμμιση τῆς ἐθιμικῆς συνέχειας καὶ ταυτότητας. Ἡ προφανὴς αὐτῆ κριτικὴ ρεαλιστικὴ πλευρὰ τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου τοῦ προσδίδει χαρακτήρα, μετὰ τὸν ὁποῖο ὑπερβαίνει καὶ τὴν ἠθογραφία ὡς ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Ρεαλισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἴδιον τὸν Ρεαλισμὸ, ὡς ρεῦμα, καὶ φτάνει ὡς τὸν Νατουραλισμὸ, τὴν ριζοσπαστικὴν δηλαδὴ καὶ ἀκραίαν μετεξέλιξιν τοῦ Ρεαλισμοῦ στὴ σχολὴ τοῦ Ζολᾶ».